

სივრცითი მიმართებების გამომხატველ თანდებულთა ზოგიერთი მახასიათებელი

ი. შადური

ზოგადი და გამოყენებითი ენათმეცნიერების კათედრა,
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ამსტრაქტი

ნაშრომის მიზანია ბმული ფორმების სახით არსებულ ქართულ თანდებულთა ინვარიანტული სივრცითი მნიშვნელობების დადგენა და მათს საფუძველზე ისეთი აღწერითი ფრაზების აგება, რომელთა გამოყენება შესაძლებელი იქნება სალექსიკონო სტატიების შედგენისას.

თანდებულებს, ჩვეულებრივ, შეუძლიათ გამოხატონ სხვადასხვა მიმართებები - სივრცითი, დროითი, ობიექტური და სხვა. აქ შემოვიფარგლეთ განსახილველ მორფემათა სივრცითი მნიშვნელობებით, რომლებიც მათს "პირდაპირ" მნიშვნელობებად მიგვაჩნია.

სივრცითი განზომილებების მქონე ობიექტებს შორის არსებობს ძირითადად ორი სახის მიმართებები - განლაგება (ანუ ორიენტაცია) და მოძრაობა. ობიექტებს, რომლებიც ერთმანეთთან ამგვარ მიმართებებს ამყარებენ, შეიძლება ვუწოდოთ "ფიგურა" და "ორიენტირი": ფიგურა განლაგებულია ან გადაადგილდება ორიენტირის მიმართ.

ქართულში სივრცითი მიმართებების გამომხატველი საშუალებებიდან ამჟამად მხოლოდ ბმული ფორმის მქონე თანდებულებს განვიხილავთ. ესენია: -კენ, -დან, -მდე, -ზე, -ში, -თან.

ამ მორფემების სემანტიკა ნაკლებად არის შესწავლილი. "ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში" თანდებულთა უმრავლესობა სემანტიკური დახასიათების გარეშეა დატოვებული. გამონაკლის შეადგენენ -ზე და -ში, რომელთა განმარტებებში გამოყენებულია თვით ამ თანდებულების შემცველი ფრაზები, რაც მანკიერ წრეს ქმნის. მსგავსი ვითარებაა ამ საკითხისადმი მიძღვნილ სხვა გამოკვლევებშიც (იხ. მაგ.,[1]).

არსებობს უნივერსალური მოდელი [2], რომელიც სხვადასხვა ენებში სივრცით მიმართებათა გამომხატველ მორფემებს აღწერს მცირერიცხოვანი დიფერენციალური ნიშნების მარტივი კომბინაციების მეშვეობით. ამ ნიშნებს შორისაა: "ორიენტაცია შიგნით/გარეთ", "კონტაქტის ქონა/არქონა", "მიახლოება/დაშორება", "შეზღუდული/შეუზღუდავი მოძრაობა". მათი მეშვეობით ჩვენი მიკროსისტემის დახასიათების შედეგად გამოიყოფა, ერთი მხრივ, მორფემები, რომელთათვისაც განმსაზღვრელია მოძრაობასთან დაკავშირებული ნიშნები (-კენ, -მდე, -დან) და, მეორე მხრივ, მორფემები, რომელთათვისაც ეს ნიშნები ჭარბია (-ზე, -ში, -თან). ცალკე უნდა ითქვას ე.წ. პირობითი სივრცითი მიმართებების შესახებ, რომლებსაც გამოხატავენ -თან და -გან (-ით-გან > -იდან/-დან) მორფემები პირთა აღმნიშვნელი ორიენტირების გარემოცვაში: **მეგობართან სტუმრობს, ეს წიგნი შენთანაა, მეგობრისგან მხიარული დაბრუნდა ტიპის ფრაზებში.** -თან მორფემის სივრცითი მნიშვნელობა ხასიათდება ორი ნიშნით: "ორიენტაცია გარეთ" და "კონტაქტის არქონა". ეს მოულოდნელია, რადგან -თან იწვევს "ახლოს" ცნებასთან ასოციაციას.

ინტუიციას ისიც ეწინააღმდეგება, რომ -ზე მორფემის დიფერენციალურ ნიშნებს შორის არ არის "ზევით" (-ზე მორფემის მახასიათებლებია "ორიენტაცია გარეთ" და "კონტაქტი").

სალექსიკონო დეფინიციების ასაგებად აუცილებელია აღწერითი ფრაზების შედგენა ინვარიანტული მნიშვნელობების საფუძველზე. ჩვენ შევეცადეთ დაგვეხასიათებინა ეს მნიშვნელობები მაქსიმალურად ლაკონიური და მარტივი ფორმით. დეფინიციებს წაეყენებოდა კიდევ ორი მოთხოვნა: 1. მიკროსისტემის ფარგლებში განმარტებებს შორის სრული თანხვედრის აკრძალვა; 2. თანდებულის განმარტებაში ამავე მიკროსისტემის სხვა წევრის (და, ცხადია, თვითონ ამ თანდებულის) გამოყენების აკრძალვა. ქვემოთ მოყვანილ დეფინიციებში "ორიენტირი" სიტყვა სალექსიკონო სტატიაში შეიძლება შენაცვლებული იქნეს ფრაზით: "... თანდებულთან დაკავშირებული სახელი".

-კენ "ორიენტირის მიმართულებით"; -დან "ორიენტირი ამოსავალი პუნქტია"; -მდე "ორიენტირი გზის ზღვრული პუნქტია"; -ზე "ორიენტირის გარეთ, შეხებით"; -თან "ორიენტირის სიახლოვეს".

-ში თანდებულის განმარტებას დამატებითი მსჯელობის შემდეგ წარმოვადგენთ. თვალში საცემია -ზე მორფემის რეგულარული ვარიანტული მნიშვნელობა "ორიენტირის ზევით", რომელიც გამოიკვეთება, მაგ., ყუთი მაგიდასთან დგას და ყუთი მაგიდაზე დგას გამონათქვამთა დაპირისპირებისას. ეს ერთგვარად დამატებითი მნიშვნელობა გულისხმობს კიდევ ერთი ორიენტირის - მიწის ზედაპირის გათვალისწინებას, და ზოგ სიტუაციაში იგი წინა პლანზეა წამოწეული.

სივრცითი მნიშვნელობებისადმი მიძღვნილ გამოკვლევებში მიმართულების სემანტიკა და მისი გამოხატულება მარკირებულად არის მიჩნეული განლაგების სემანტიკისა და გამოხატულების მიმართ (იხ., მაგ., [3]). -ზე და -ში მორფემებისათვის მიმართულების ვარიანტული მნიშვნელობების ფორმულირება შემდეგნაირად შეიძლება: "ორიენტირი დანიშნულების პუნქტია". -ზე თანდებულის მნიშვნელობა კონტაქტის არსებობასაც გულისხმობს, ამიტომ -ში თანდებულთან დაპირისპირებისას იგი მარკირებულ წევრად გვევლინება. დანარჩენი განსახილველი მორფემების მიმართ არამარკირებული -ში თანდებული ყველაზე რთულად განსამარტავი აღმოჩნდა. იგი გამოხატავს "შიგნით" და "(იმ) ადგილას (სადაც)" ცნებებს, რომლებიც, ა.ვეჟბიცავს აზრით [4], პირველადი, განსაზღვრების გარეშე მისაღები ცნებებია. რამდენადაც სივრცითი მნიშვნელობების მქონე ორი ომონიმური მორფემის სახით -ში თანდებულის წარმოდგენა არაბუნებრივი ჩანს, უნდა დავადგინოთ ამ მნიშვნელობების ინვარიანტი. კვლევის მოცემულ ეტაპზე იგი უარყოფითი ფორმით გამოვხატეთ, რაც ამ მორფემის სემანტიკურ არამარკირებულობასაც უსვამს ხაზს: "ორიენტირის არა-გარეთ".

თუმცა წარმოდგენილი განმარტებები არ არის უნაკლო, ვიმედოვნებთ, რომ აქ გამოთქმული მოსაზრებები საინტერესო იქნება პრაქტიკოსი ლექსიკოგრაფებისათვის.

ლიტერატურა

- ა. მარტიროსოვი. თანდებული ქართულში. ივე, I , თბილისი , 1946.
- А.Е.Кибрек. *К типологии пространственных значений*. “Язык и человек”. Москва, 1970.
- A.Wierzbicka. *Semantics. Primes and Universals*. Oxford University Press, 1996.
- R.Huijbregts, H.van Riemsdijk. *Interface in Space: How Natural Language Expresses Spatial Relations*. 3rd Tbilisi International Symposium on Language, Logic and Computation, 1999.